

Krystyna Pieniążek-Marković
Adam Mickiewicz University in Poznań
krypien@amu.edu.pl
ORCID: 0000-0002-5005-6374

Poljska međuratna (ne)demokracija Benešićevim očima

ABSTRACT: Pieniążek-Marković Krystyna, *Poljska međuratna (ne)demokracija Benešićevim očima* (Polish Interwar [Non]Democracy from the View-Point of Julije Benešić). "Poznańskie Studia Slawistyczne" 17. Poznań 2019. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, Adam Mickiewicz University, pp. 191–207. ISSN 2084-3011.

In the article, the image of Polish democracy/autocracy during the Second Republic has been reconstructed. The subject of the analysis were the autobiographical notes entitled *Osam godina u Varšavi* written by Julije Benešić who stayed in Warsaw in the years 1930–1938 as a delegate of the Yugoslavian Department of Education and Science. From his currently updated notes, a picture of Poland emerged as a state in which the basic civil rights were regularly broken including those guaranteed by the Constitution. The most glaring examples of the non-democratic actions regarded the problems of the national minorities (specifically the Polish-Ukrainian and Polish-Jewish relationships) as well as the prisons for the political opponents (Bereza Kartuska and Brześć). What is more, the observations made by the Croatian translator, writer and linguist illuminate in the form of interesting connotations the Polish mentality.

KEYWORDS: Second Polish Republic; Julije Benešić; autocracy; intimist literature

Julije Benešić je jedna od najzaslužnijih osoba u razvoju poljsko-hrvatskih kulturnih kontakata¹; uzimajući u obzir rezultate hrvatsko-poljskih književnih veza Leszek Małczak međuratno razdoblje zove Benešićevim dobom (Małczak, 2018, 195). Zaljubljen u Poljsku, poljsku

¹ „[B]io je prvi Hrvat koji je vodio doista kreativni dijalog s Poljacima i njihovom kulturom u cijelosti – a ne, kao što je to bilo do tada, samo s pojedinim dijelovima i aspektima te kulture – što je bilo obilježje hrvatskog polonističkog interesa tijekom 19. stoljeća. Njegova ogromna prevodilačka, predavačka i popularizatorska djelatnost sva je usmjerena na ispunjavanje *posredničke* uloge u prenošenju temeljnih vrijednosti dviju kultura, pri čemu najvažnije mjesto zauzimaju književnost i – kazalište. Ili, točnije rečeno, književnost i drama“ (Blažina, 1999, 2).

kulturu i književnost, Benešić je često dolazio u Poljsku i ostajao u njoj². Najviše podataka o njegovu boravku u Poljskoj, a i o samoj zemlji, doznajemo iz knjige *Osam godina u Varšavi*³, koja obuhvaća period od 1930. do 1938. godine, epohu golemih kontrasta između luksuznog i modernog života elite te porasta broja siromaha, beskućnika, zločina, prostitucije, pedofilije. Cilj ovoga rada je doprijeti do Benešićeve reprezentacije poljske demokracije odnosno autokracije toga međuratnog perioda. Dnevničko-kroničarski zapisi izvor su podataka o političkoj, gospodarskoj, kulturnoj i društvenoj stvarnosti, doprinos su povijesti i antropologiji svakodnevnice, koja je rjeđe predmet zanimanja nego što su to velika, prijelomna zbivanja. Otkrivaju i proces nastajanja važnih prijevoda s hrvatskog, srpskog i slovenskog na poljski te okolnosti osnivanja Jugoslavenske biblioteke. Intimni karakter objavljenih zapisa dozvoljava osim povjesnih činjenica slijediti i Benešićeve osobne reakcije i komentare na zbilju te događaje u kojima sudjeluje i koje prati.

Međuratna Poljska

Druga Poljska Republika (1918. – 1945.) naziv je međuratne Poljske kojoj je sa završetkom I. svjetskog rata vraćena nezavisnost nakon 123 godine dioba (tri diobe između Austrije, Pruske i Rusije: 1772., 1793., 1795.), a sam naziv naglašava kontinuitet Prve Poljske Republike (1569. – 1795.). Međuratna Poljska budi oprečne i snažne emocije, od ushićenja do osude. Govorimo naime o siromašnom, seljačkom (75 % stanovništva) društvu (bolja situacija je bila na području bivšeg pruskog dijela) koje neprestano

²Lech Paździerski broji da je u sedam navrata pohodio Poljsku. Prvi put 1902., kada je posjetio Krakov, Varšavu, Grodno. Dva puta ostao je u Poljskoj duže vrijeme, prvi put za vrijeme studija na Jagiellonskom sveučilištu (s prekidima od 1903. do 1907.), a drugi put kao izaslanik jugoslavenskog Ministarstva prosvjete djeluje u Varšavi (od ožujka 1930. do srpnja 1938.) (Paździerski, 1979, 153–182). U vezi s time Blažina zaključuje: „u osnovi mogu se izdvojiti dva Benešićeva doživljaja Poljske: prvi – krakovski, galičijski, mladopoljski, i drugi – uglavnom varšavski, građanski i avangardni, u obnovljenoj Poljskoj“ (Blažina, 1999, 5).

³U hrvatskom izdanju kronika *Osam godina u Vašavi* dio je memoarske proze objavljene pod naslovom *Iza zastora, Osam godina u Varšavi* (1981), poljsko izdanje *Osiem lat w Warszawie* (1985), u prijevodu Danute Ćirić-Straszyńskiej i s pogovorom Hanne Kirchner, donosi samo dio koji opisuje boravak u Varšavi.

emigrira, o periodu vojne diktature jedne političke formacije, brutalnih represija protiv opozicije, o stvaranju logora za političke protivnike, o katastrofalnom strateškom položaju i katastrofalnom gospodarskom stanju, o vremenu velike ekonomske krize (1929. – 1935.), o neshvatljivoj i kratkovidnoj politici prema etničkim manjinama. Druga Poljska Republika bila je višetnička država u kojoj su Poljaci činili oko 69 % stanovništva, a ostale nacije bili su Ukrajinci, Židovi, Bjelorusi, Nijemci, Česi, Litvanci, Rusi i dr.⁴ Službena naracija II. RP prešućivala je probleme i predstavljala Poljsku kao svjetsku silu. Povratak vlastite države pratila je opća euforija, a jedan od osnovnih uspjeha II. RP je spajanje triju potpuno različitih dijelova (ruskog, pruskog i austrijskog), s različitom administracijom, jezikom, valutom, tradicijom, vremenom, zakonom, pa čak i načinom vožnje (u Njemačkoj i Rusiji vozilo se desnom stranom, u Austro-Ugarskoj lijevom stranom ceste), posebnim i odvojenim željezničkim prugama različite širine⁵ itd. Unatoč velikoj krizi Poljaci su uspjeli ujediniti, konsolidirati i modernizirati zemlju. Poljska, 1939. godine napadnuta sa zapada i istoka, bila je potpuno ujednačena država, od triju posebnih dijelova stvoren je jedan organizam koji se razvijao.

U ožujku 1921. proglašen je Ustav Poljske Republike nazivan Ožujskim ustavom. Na njegovoj osnovi Poljska je postala demokratska parlamentarna republika s višestranačkim parlamentarno-kabinetskim sustavom. Pravo glasovanja dobili su svi muškarci i žene od 21 godine, ustav je osiguravao ravnopravnost svim građanima neovisno o podrijetlu, nacionalnosti, jeziku, rasi i konfesiji te je jamčio kulturnu autonomiju manjina.

⁴Etnička struktura Poljske u prvom razdoblju nezavisnosti poznata je samo približno. Popis stanovništva iz 1921. godine nije obuhvatio cijelo područje, dio Ukrajinaca ga je bojkotirao, dio Židova je smatrao da su Poljaci druge vjeroispovijesti, a i nije bio završen proces nacionalne identifikacije Bjelorusa. Imajući u vidu te činjenice Marek Gałęzowski navodi sljedeće: Ukrajinci – iznad 15 % (blizu pet milijuna), Židovi – 8,5 % (s obzirom na broj populacije – tri milijuna – Poljska je nakon Sjedinjenih Američkih Država bila drugo mjesto njihova stanovanja u svijetu), Bjelorusi i „tutejsi“ („ovdašnji“ – osobe bez iskristalizirane nacionalne svijesti) – iznad 3,5 %, Nijemci – iznad 2 %. Etnički mozaik upotpunjavali su Rusi, Litvanci, Česi, Romi, malobrojni Slovaci i Karaimi, etničke grupe jezično bliske Ukrajincima (Bojki, Lemki, Huculi), kao i polonizirani Armenci i Tatarsi (Gałęzowski, 2015).

⁵U nekim sferama situacija je bila kompliciranija, podijeljenost veća od trostruke: u prvom periodu u upotrebi je bilo pet valuta, pet regija (Velikopoljska, Šleska, Cieszyn, Istočna Galicija, Središnja Litva) imalo je posebnu administraciju, vojska se služila na četiri službena jezika (Davies, 1991, 504).

Politička orijentacija vladajućih krugova bila je ipak nacionalistička, „poljskost“ se smatrala osnovnom klasifikacijom poštenog građanina. Uzastopne koalicijske vlade pokazale su se nemoćnima i neizbježne reforme bile su odgođene. U toj situaciji 12. svibnja 1926. maršal Józef Piłsudski, koji je odbio primiti čast predsjednika u uvjetima Ožujskog ustava, izvršio je svibanjski atentat koji je srušio demokraciju u Poljskoj i uveo autokratsku vladu sanacije⁶ (nakon tri dana borbe u Varšavi predsjednik Stanisław Wojciechowski i premijer Wincenty Witos dali su ostavku). Pitanje narodnog jedinstva stavljeno je u prvi plan, za interese nacionalnih manjina nije bilo previše mjesta. Nakon atentata državni sustav modificiran je promjenom ustava (na osnovi Kolovoške novele) i faktičkim načinom vladanja, u rezultatu preoblikovan u predsjedničko-autokratski sustav (nazivan sanacijom). Predsjednikom je imenovan Ignacy Mościcki, ali je stvarni vladar Poljske sljedećih devet godina bio Piłsudski. U travnju 1935. godine parlament donosi tzv. travanjski ustav, koji uvodi vladavinu predsjednika. Iste godine umire Piłsudski⁷. Nakon njegove smrti sanacija se raspada. Do 1939. unutarnju politiku vodili su pristalice maršala Edwarda Rydza-Śmigłego, a gospodarsku politiku grupa predsjednika Józefa Becka.

Benešićevi intimni zapisi

Julije Benešić dolazi u Poljsku 1930. godine – dakle u vrijeme autokratske vlade Piłsudskog i stalnog jačanja napetosti među nacionalnostima – i ostaje do 1938. Benešićevu i varšavsku svakodnevicu tog perioda

⁶ Piłsudski i njegovi istomišljenici smatrali su da u Poljskoj treba izvesti sanaciju – ozdraviti situaciju u državi (suprotstaviti se korupciji, stavljanju interesa stranke iznad društvenog interesa, krađi državne imovine) stoga je period vlade Piłsudskoga, a kasnije njegovih nasljednika, nazivan sanacijom.

⁷ Nakon smrti maršala zaoštava se politika prema nacionalnim i vjerskim manjinama koju Foucaultovim riječima možemo nazvati „biopolitičkim programom“ (Foucault, 1995; 1998; cf. Rancière, 2008, 123–127). U protužidovskim demonstracijama poginulo je blizu 100 Židova, a rezultat ekonomskog bojkotiranja Židova zatvaranje je židovskih trgovina, na sveučilištima se uvodi *numerus clausus* i klupska geta (getta lawkowe). Zaoštava se politika prema pravoslavnoj manjini, zatvaraju se bjeloruske crkve, škole, kulturna udruženja, a 1938. provedena je treća polonizacijsko-revidikacijska akcija usmjerena protiv pravoslavnog ukrajinskog i bjeloruskog stanovništva (Mironowicz, 2011, 135–137).

upoznajemo u autobiografskim zapisima *Osam godina u Varšavi*, koje žanrovski određuje kao kroniku. U njoj bilježi dojmove, razgovore, probleme s kojima se svakodnevno susreće, komentare na političko, kulturno, društveno stanje i opise vlastitog raspoloženja. Janusz Sławiński u *Rječniku književnih termina* (Głowiński, Kostkiewiczowa, Okopień-Sławińska, Sławiński, 1989, 241) definira kroniku kao žanr historiografske proze, kronološku naraciju o prošlosti ili suvremenosti koja spaja povijesno znanje s književnom fikcijom, moralizatorskim, političkim ili panegiričkim tendencijama. Unatoč autorskom žanrovskom opredjeljenju, u ovoj „kronici“ pronalazim više crta karakterističnih za dnevnik, čak intimni dnevnik ili putopis⁸. „Intimni dnevnik je otvorenog karaktera, sastoji se od niza zapisa o različitim problemima i temama tijesno povezanim s aktuelnom situacijom autora. Kronologija je jedini obavezni poredak, a osnovnim veznim tkivom čitalačke percepcije je osobnost autora koju čitatelj rekonstruira tijekom čitanja“ (Głowiński et al., 1989, 108). Riječ je naime o svakodnevnom, datiranim, redovitim bilješkama, dan po dan, „s pedantnom sitničavošću“ (Živančević, 1982, 14), u kojima ne samo pohranjuje događaje određenog dana već i emocije koje se u njemu bude, otkrivajući cijelu svoju kompliciranu osobnost, duhovni portret (v. Kirchner, 1985, 546–547).

Autorica pogovora poljskom izdanju Benešićeve kronike-dnevnika Hanna Kirchner piše da je knjiga samo oblikovana u stilu svakodnevnih bilježaka, da je *Osam godina u Varšavi* nastala na osnovi pisama koje je autor svakodnevno slao prijateljima u Zagrebu i da je svoju kroniku sastavio potkraj života (Kirchner, 1985, 535). Taj podatak zapravo potvrđuje tezu da je *Osam godina u Varšavi* bliskije dnevniku nego kronici upravo s obzirom na intimistički karakter kronoloških komentara svakodnevnih zbivanja, s obzirom na sačuvanu aktualnost, komentar uživo (a ne s vremenske distance). Upućujući na kroničarski karakter publikacije, autor je nesumnjivo namjeravao skrenuti pozornost s individualnog i osobnog na povijesno i objektivno, sugerirati da donosi činjenice, datume, događaje, dokumentarne zapise lišene osobne perspektive i intimnih podataka.

⁸O „dnevničkom“ karakteru knjige govore Blažina (1999, 5), Živančević („Benešić je o svome životu u Varšavi vodio iscrpan i značajan dnevnik“ 1982, 14), a i Kirchner: „Kroničar u svoje pripovijedanje uvodi i lirski materijal, privatne ispovijesti koji pristaju intimnom dnevniku, osim toga bilježi datume i koristi glagole u sadašnjem vremenu, dakle formu dnevnika“ (1985, 535).

(Auto)cenzura

Možemo pretpostaviti da je doista vjerovao u „deintimizaciju“ svojih autobiografskih zapisa sprovedenu kroz autocenzuru. Na osnovi varšavskog dnevnika Milorad Živančević rekonstruirao Benešićeve stavove prema Miroslavu Krleži i opisuje piščev boravak 1932. godine u Poljskoj, gdje mu je Benešić bio domaćin. Usporedba dnevnika i pisama upućenih braći Kamilu i Jerzyju (Jureku) Majcenu dokazuje da su autorske intervencije bile znatne i da je u tekstu za objavljivanje izbjegavao „osjetljivija mjesta i ostre lične sudove“. U Kronici su „ispuštena sva neugodna mjesta i ocjene isuviše osobne“ (Živančević, 1982, 14). Za neku drugu priliku moram ostaviti rad u arhivu, gdje je sačuvana Benešićeva korespondencija, i donošenje konstatacija o autocenzuri izvršenoj tijekom pripremanja teksta za tisak. Druga vrsta selekcije izvršena je prema poljskom prijevodu u kojem su izostavljeni pojedini dijelovi dnevnih zapisa, pojedini dani, pa čak nizovi dana⁹.

Nije ovdje mjesto za podrobniju analizu „izgubljenog u prijevodu“ (Eva Hoffman *Lost in Translation*), ali mogu zaključiti da su izostavljeni svi sudovi koji su dokaz kritičkog stava prema jugoslavenskoj državi, hrvatsko-srpskom prijateljstvu, slavljenju poraza na Kosovom polju i poraza poljskog ustanka u studenom 1830.¹⁰, prema nacionalnostima Titove

⁹Hanna Kirchner piše da je poljsko izdanje varšavskog dnevnika zapravo izbor jer izostavlja neka ponavljanja i detalje o jugoslavenskim stvarima koje nisu jasne poljskom čitatelju (Kirchner, 1985, 553). Taj podatak u razgovoru (28. 12. 2018.) potvrdila je prevoditeljica Danuta Ćirlić-Straszyńska, koja kaže da joj je cilj bio prije svega dati Benešićevu sliku Poljske, njegov odnos prema Poljskoj i Poljacima te osobnost samoga autora. Iz njezine perspektive izbor je bio neminovan s obzirom na obimnost originala. Kroniku upotpunjavaju posebna autorova pisma, tekstovi izlaganja, izvještaji s putovanja, portreti suradnika i prijatelja, poseban osvrt na Jugoslavensku biblioteku, biogrami osoba koje spominje Benešić (u izradi H. Kirchner), pogovor, indeks imena, fotografije. „Skraćeno“ poljsko izdanje *Osam godina u Varšavi* sadrži ukupno više od 612 stranica.

¹⁰Za primjer pod datumom 30. 11. 1930: „Ako nas budu Srbi tako kroz sto godina učili jugoslavstvu, kako sada čine, možda ćemo baš svi postati Jugoslaveni, pa čak oni, koji su to već bili – dakako osim samih Srba. Oni su neizlječivi. To mi dokazuje knjiga Radonićeva o grofu Brankoviću. On god. 1929. ne misli drukčije o Hrvatima nego što je mislio grof Branković, pravoslavac, god. 1688. To je da čovjeku pamet stane. I oni misle da smo *mi* klerikalci, dok su oni vrlo zanimljiv tip crkvenonacionalnog Srbina, bez vjere i bez osjećaja nacije. Oni su samo Srbi, kao što su cigani samo cigani.“

Danas je 100-godišnjica prvog poljskog ustanka iz god. 1830. Ja nisam vidio paradu, a čujem, da je bila kolosalna. Sve nacije prave paradu iz svoje historije [...]. Čemu slaviti

Jugoslavije, kao i prema Vuku Karadžiću¹¹. Izostavljeni su također neki fragmenti (ne tvrdim da je to bilo svjesno i namjerno) koji su loše svjetlo mogli baciti na samoga autora. Neovisno o „cenzorskim“ intervencijama čitatelj ima dojam da je iskustvo i doživljaj osmogodišnjeg života u Poljskoj Benešić objavio bez ingerencije vremenske perspektive, nije naime preoblikovao epistolarnu intimistiku u uspomene, sačuvao je onodobno vlastito duševno stanje i emocije (iako filtrirane). U tih osam godina Benešić pokreće Jugoslavensku biblioteku i izdaje 13 prijevoda na poljski (a istovremeno prevodi s poljskog na hrvatski), piše hrvatsko-poljski rječnik (objavio ga je 1949. u Zagrebu) i gramatiku (Varšava 1937., Zagreb 1939.), na Varšavskom sveučilištu drži lektorat i predaje književnost naroda Jugoslavije, putuje po Poljskoj s izlaganjima, sudjeluje u raznoraznim svečanostima, paradama, obljetnicama. Kreće se u tzv. višim društvenim slojevima: među sveučilišnim profesorima, diplomatima, ministrima, predsjednicima, piscima, poljskom aristokracijom, plemićima (šljahta), poduzetnicima. Njegova reprezentacija Poljske nastaje dakle kroz prizmu određene reprezentacije poljskog društva.

„Bez osjećaja za demokraciju i društvenu jednakost“

Benešić izbjegava komentirati političku situaciju, odnose vlasti i Poljaka prema nacionalnim manjinama, općenito (ne)demokratske odnose u državi (u značenju društvene jednakosti) i (ne)demokratski način vladanja. Na osnovi nekih fragmenata moglo bi se zaključiti da je autokratska zbilja odveć predvidiva i stoga ne zaslužuje previše angažmana, jer ionako svaka vrsta otpora završava „bijegom opozicije pred vladinom policijom i vojskom“ (5. 9. 1930; 276). Njegova globalna ocjena demokratskog raspoloženja među Poljacima ispada negativna, a izvore toga stanja pronalazi u poljskom mentalitetu koji je, prema Benešiću, na povijesnom razvoju 18. stoljeća i perioda prije dioba Poljske. Ovako piše o Antoniju

poraze, neuspjele ustanke, Kosovo?“ (Benešić, 1981, 282). Svi citati prema Benešić, 1981, dalje u tekstu navodim samo broj stranice.

¹¹ Dana 3. 1. 1931. komentira Vukove „Primjere srpsko-slavenskoga jezika“ 1856. i ismijava Vukov recept kako se treba Bogu moliti – cijela bilješka od toga dana izbrisana je iz poljskog prijevoda (290).

Bogusławskom, koji mu je pružao veliku pomoć u prevodilačko-uredničkom poslu, radio stilsko-jezičnu reviziju prijevoda (a nije znao jezik originala), i drugim znancima: „Poljak s mentalitetom XVIII vijeka. Ti su ljudi odrasli u tradiciji neke veličine, vlastelinstva, takta, uglađenosti, a bez osjećaja za demokraciju i društvenu jednakost. Ja ne mogu birati. Jezično će biti zacijelo vrlo dobro, što on uradi“ (13. 5. 1931; 312). Nedostatak osjećaja za demokraciju u političkoj i društvenoj zbilji toga perioda u Poljskoj dokazuje na više primjera. Ovdje ću spomenuti tri slučaja – zatvor za političke protivnike u Brzešću, logor u Berezi Kartuskoj, odnos prema nacionalnim manjinama (na primjeru Ukrajinaca i Židova).

Brześć i Bereza Kartuska

U tvrđavi u Brzešću na Bugu Piłsudski je naredio zatvoriti poslanike opozicijskih stranaka kojima je 30. kolovoza 1930. istekao poslanički imunitet istodobno s raspuštanjem parlamenta. Piłsudski je osobno uvodio zadnje korekcije na popisu poslanika za zatvaranje. Bili su uhićivani noću s devetog na deseti rujna 1930., često brutalno, a još je brutalniji bio postupak u samom zatvoru. Benešić piše o mongolskom barbarluku izvršenom na bivšim poslanicima opozicije i glavnim političarima (nakon čelnika zatvoreno je bilo još pet tisuća predstavnika opozicije Centrolewa¹²). U brzeškom zatvoru, gdje su se našli na osnovi administrativne, a ne sudske odluke, bili su fizički i psihički maltretirani. Benešić navodi:

moralni su golim rukama prati zahode, skidali su ih do gola radi tobožnje revizije, zatvorili su ih po nekoliko osoba u jednu sobu, a u drugoj su pucali kao da vrše justifikacije,

¹² Nakon svibanjskog prevrata 1926. godine sanacijske vlasti počele su kršiti načela koja obvezuju u demokratskoj državi, postupno uvodeći cenzuru i ograničavajući građanska prava. U toj situaciji 1929. osnovan je Centrolew – savez stranaka ljevice i centra protiv sustava vlade sanacije pristalica Józefa Piłsudskog. Njihov cilj bila je pobjeda na izborima i vraćanje parlamentarne vlade. Represije su trebale lišiti Centrolew njihovih vođa i terorizirati opoziciju uoči dolazećih izbora. U društvu su izbili protesti protiv zatvaranja i u takvoj su se atmosferi održali izbori nazvani „brzeškima“. U mnogim mjestima naredeno je javno glasanje, a u centralnoj Poljskoj, gdje je Centrolew bio najjači, nevažećim je proglašeno 500 000 glasova. Nakon tako provedenog glasanja većinu u Saboru dobio je BBWR (Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem – nepartijski blok suradnje s vladom), osnovan na inicijativu Piłsudskog i temeljen na principu sanacije, kultu Piłsudskog, nastojanju promjene Ustava.

ne bi li se ovi preplašili; mučili ih gladom, tukli itd. Zašto? Da ih puste kad dođe vrijeme. To je ona neinteligentna osvetljivost kaprala ili stražmeštra nad jednogodišnjim dobrovoljcima. To je anemična krvoločnost (2. 1. 1931; 290).

Ali, Benešićeva osuda Brzešća izazvana je osudom u novinama svih koji nisu dovoljno glasno i snažno osudili divljaštvo ponašanja prema zatvorenicima. Kao poklonik Piłsudskog ipak čuva određenu dozu opreza, jer „možda nije istina što govore“. Prije toga Benešić nije spomenuo događaje, a kasnije im se vraća kada citira svoje sugovornike, koji ne mogu „zaboraviti na svinjarije počinjene u Brzešću“ (25. 2. 1931; 305). Kada je počelo suđenje zatvorenicima, bilježi sasvim druge doživljaje, citira članak Zofije Nałkowske o putovanju po Dalmaciji, u kojem ona s oduševljenjem piše o „gomilama lijepih mladića sa slatkim očima i dugačkim trepavicama“ (26. 10. 1931; 334), ali mjesec dana kasnije (20. 11. 1931; 342) jasno govori o monstroznom procesu vođenom protiv brzeških zatvorenika zbog toga što su koristili očita prava opozicije u uvjetima demokracije – pravo na javnu kritiku. S druge pak strane, kada jedan od njegovih suradnika govori o ubojstvima Piłsudskog, Benešić kaže da ga to ne zanima i da bi on radio isto da je stalno izložen opasnostima (10. 12. 1931, 348). Navedenog razgovora nema u prijevodu, vjerojatno ne radi očuvanja dobrog imena Piłsudskog nego samoga Benešića, autora ako ne kontrovezne izjave, onda barem odveć omalovažavajućeg odnosa prema zločinima autokratske vlade.

U poljskom izdanju sačuvana je bilješka od 18. 6. 1934., u kojoj se Benešić odnosi na logor u Berezi Kartuskoj i naziva ga koncentracijskim logorom. Povjesničari nisu složni oko toga je li logor u Berezi Kartuskoj jedan od koncentracijskih logora. Današnja poljska službena povijesna naracija koristi termin „miejsce odosobnienia“ (mjesto izolacije), a današnje su vlasti posebno osjetljive na termin poljski koncentracijski logori (prije svega u odnosu na njemačke logore smještene na području Poljske)¹³, koji je bio uobičajen u opisu logora u Berezi Kartuskoj

¹³ Današnja poljska vlada na osnovi zakona uvedenog u siječnju 2018. htjela je kazniti (do tri godine zatvora) za upotrebljavanje pojmova „poljski koncentracijski logori“, „poljski logori smrti“, „poljski logori uništenja“. Napeta međunarodna situacija oko Poljske izazvana uvođenjem određenih propisa, namjerno nebrojeno korištenje zabranjenih fraza (a time i ismijavanje zakonodavaca) u svjetskim medijima rezultiralo je brzom promjenom zakona.

u raspravama za vrijeme Poljske Narodne Republike (PRL)¹⁴, kada se službeni odnos prema II. RP znatno razlikovao od današnjeg. Komunistička propaganda koristila je primjer toga logora kako bi dokaza da je međuratna Poljska bila antidemokratska i fašistička država. Da je danas u planovima drugo izdanje Benešićeve *Osiem lat w Warszawie*, bila bi neminovna još jedna vrsta cenzure?

Ovdje se sprema strahovlada nakon umorstva ministra Pierackoga (političar sanacije kojega su ubili ukrajinski nacionalisti). Već su osnovali koncentracione logore po uzoru njemačkom i talijanskom. Kažu da će pozatvarati nekoliko hiljada ljudi. Sumnja se na mladu radikalnu nacionalističku stranku (ONR) (461).

Atentat na ministra unutarnjih poslova Bronisława Pierackoga, odgovornog za politiku prema nacionalnim manjinama, izvršila je Organizacija ukrajinskih nacionalista, ali je doista kao prvi bio osumnjičen Obóz Narodowo Radykalny (Nacionalno-radikalna stranka), delegaliziran pet dana prije atentata. U logor su bili slani politički protivnici, uglavnom ONR, ukrajinski nacionalisti i komunisti. Parafrazirajući Jacquesa Rancière (2008, 119): situacija u preporođenoj državi nije se razvijala točno u skladu s očekivanjima. Pejzaž Poljske oslobođene od okupatora postao je scenom brojnih i snažnih konflikata, ubojstava (uključujući etnička i vjerska), rasističkih i ksenofobičkih pokreta koji su poprimili dotad neslućene dimenzije. Zemlja se nakon ponovnog ujedinjenja pokazala teritorijem figurâ Neljudskog.

Ukrajinci

Od početka boravka u Varšavi Benešić primjećuje probleme u odnosu prema nacionalnim manjinama, prije svega Židovima i Ukrajincima, ali njegove simpatije nisu uvijek na strani slabijega. Gazdarica jedne od njegovih

¹⁴Na primjer: „Godine 1934. osnovan je koncentracijski logor u Berezi Kartuskoj“ (Je-druszczak, 1970, 11). Zanimljivo da su neki autori mijenjali svoje definicije, Czesław Miłosz je u *Povijesti poljske književnosti* izdane u New Yorku 1969. pisao o koncentracijskom logoru („Pilsudski soon revealed himself as a man of whims and resentments... He founded a concentration camp, where he sent several members of the Diet.“, s. 383), dok 1999. u knjizi objavljenoj u Krakovu piše o „mjestu izolacije“ u Berezi Kartuskoj (s. 451).

unajmljivanih soba bila je udovica Ukrajinca koji je za vrijeme prevrata vodio Ukrajince protiv Poljaka. Pričala mu je kako je sin do svoje sedme godine bio Poljak, a onda ga je otac obratio u Ukrajinca. „Taj je dečko s 22 godine bio mučen od poljske policije radi ukrajinske propagande, tukli su ga, gazili po daski (da se modrice ne poznadu). Umro je u bolnici. Bio je zapravo ubijen. A ona je mati Poljakinja, matka Polka, koja je rodila Ukrajinca. Gdje su naše simpatije? Na kojoj strani?“ – tobože retorički pita Benešić. Tobože, jer se na tom pitanju završava bilješka od toga dana, ali samo u poljskom prijevodu. U originalu je jasno na kojoj su strani simpatije predstavnika jednog malog naroda. Nakon pitanja kroničar dodaje: „Ovdje ljudi ništa ne znaju i neće da znaju o pokretu nekog malog naroda. Oni ne razumiju nijedan *nehistorički* pokret, ne razumiju naš ilirizam pa isto tako ni Ukrajince. Oni ih smatraju kao provansalce u Francuskoj“ (13. 4. 1930, 253). Benešić, kao i mnogi prije njega, nije imao opravdanja za poljsku ravnodušnost prema slavenofilstvu i idejama slavenske uzajamnosti, za neprisutnost u javnom diskursu i politici kriterija zajedništva krvi i jezika, kao i za simpatije usmjerene prema neslavenskim nacijama (v. 15. 5. 1930, 8. 6. 1930). U Benešićevoj ocjeni Poljaci su ravnodušni prema bilo kojem drugom narodu i nesposobni da razumiju nešto što se direktno na njih ne odnosi¹⁵, a sva svjetska zbivanja ocjenjuju u odnosu na Poljsku¹⁶, iz čega zaključuje da je Poljacima proces demokratizacije zapravo nedostupan.

¹⁵ „Poljaci su potpuno nesposobni da razumiju išta što se njih izravno ne tiče, a ono što se njih tiče gledaju i vide kao najuskogrudniji zalupanci. Osjetljivi kao stare frajle ili mimoze, kad ih se takne, a bez trunke takta, kad se kog drugog tiče. Dok živi ova generacija, Poljska se neće demokratizirati, a ako poživimo još dvadesetak godina možemo dočekati ponovu diobu Poljske. ... Ovo što oni rade, misle i govore, slično je ponašanju dječaka od 13–14 godina. Pubertet. Da naprkose Češkoj – očijuču s Madžarima, da naprkose Francuskoj – očijuču s Njemačkom. U publici nema, naravno, ni traga simpatiji s Njemcima, a o Madžarima nitko nema pojma. Sve je to službena laž, odurna makinacija vlasti“ (18. 12. 1934; 469).

¹⁶ Benešić piše o tome na više mjesta, a najsarkastičniji je možda u komentarima od 13. 12. 1931, nestalima u prijevodu: „Poljaci misle da se njihove prilike mogu uzeti kao mjerilo za svaki slučaj. Grk je rekao, da je mjerilo svemu čovjek, a Poljaci misle, da je mjerilo svemu – Poljska. To je ona priča o slonu. [...] U nekom zavodu u Montpellieru ili Grenoblu, gdje stranci uče francuski, bila je zadana tema za vježbu u stilistici. Naslov teme bio je: Slon. I studenti različitih narodnosti sastavili su na tu temu svoje opaske i primjedbe. Englez je opisao ekonomsku važnost slona, Indijac lovove na slonove, Nijemac psihologiju slona, Francuz seksualni život slona itd., a Poljak je sastavio članak pod naslovom: Slon i Poljska“ (350, nema u prijevodu). Vidi također Malczak, 2018, 196–197: *Kulturni kontekst*.

Benešić se predstavlja kao krajnji demokrat i neprijatelj tradicije i upravo u tom antitradicijskom i antihistoričkom stavu vidi šansu za pronalaženje pravog razloga poljsko-ukrajinskog konflikta, a njegovo jedino rješenje je, prema Benešiću, autonomija Ukrajine. Zapreka demokratskom razvoju Poljske i suradnji suvremene Europe skriva se, prema Benešiću, u poštivanju i uveličavanju nacionalne prošlosti. (Koliko je to danas aktualno!) Tome se problemu često vraća:

Kao što je do francuske revolucije aristokracija bila zaprekom demokratskom razvoju, tako je danas (aristokratska) historija – a svaki se narod s ponosom obzire na svoju prošlost – zaprekom sporazumu. Ovdje je, tako reći, svaki čovjek lično Kopernik, Ponia-towski (Józef), Piast, Mickiewicz, kao što je kod nas svaki Jazbec – Starčević, Zrinski i Frankopan, premda o njima nema pojma“ (27. 1. 1932; 367).

Ovdje nema demokracije. Ovdje svatko hoće da ima djeda i pradjeda, grb, ili se smatra barem duhovnim potomkom Kopernika, a nekadašnje poljske kraljeve smatraju takvom svojinom kao svoj rođeni kaput. Možda je to onaj pravi patriotizam? Ne znam (1. 6. 1932; 400).

[...] svaki se šuster smatra baštinikom ideologije Sobieskoga [...]. A ako treba, takav će se «inteligent» osjećati potomkom Boleslawa Hrabroga, koji je zauzeo Kijev, i gledat će u svakog Ukrajinca tako, kao da je njegov otac svladao oca tog Ukrajinca, jer je on – Poljak – «potomak» Boleslawa Hrabroga (7. 7. 1933; 429, nema u prijevodu).

Osim uveličavanja prošlosti drugi je poljski osnovni izvor raskoraka s demokracijom, u ocjeni Benešića, svojevrsno neprihvatanje protoka vremena i povijesnih činjenica kao što su diobe Poljske. Karakterističan za Poljake nesklad s vremenom analizira više puta u tih osam godina pozivajući se i na mišljenje Romana Dmowskog (jednog od osnivača Narodne demokracije, protivnika Piłsudskog, njegove vizije višenacionalne i višekonfesijske federativne države i glavnog ideologa poljskog nacionalizma) koje je u tom pogledu blisko njegovu mišljenju o Poljacima. Čitajući knjigu Dmowskog *Świat powojenny i Polska* nailazi na tvrdnju da na istoku Poljske neki žive kao za vrijeme Litavske kneževine, dakle prije 400 godina, a Benešić dodaje da u Varšavi još žive u XVIII. stoljeću.

Ovdje ljudi imaju nazore iz godine 1772., no i to je bolje od ludosti naših hitlerovaca, koji misle njemački, a govore pokvarenom kajkavštinom (1. 11. 1933; 438–439) (nema u prijevodu).

Poljaci nisu tolerantni, nikako ne žele privući Ukrajince, jer su ekskluzivisti, žive u 1772. (prva dioba) kao da dioba nije bilo ni svjetskog rata, a da nemaju pojma što je demokracija (14. 3. 1934; 455) (nema u prijevodu).

Opet sam dublje ušao u psihu tih ljudi, tog naroda koji neće moći izdržati u Europi u ovoj državnoj formi koju sada ima. To su ljudi koji misle kategorijama XVIII vijeka, koji čak to svijesno znaju, ali ne mogu da se toga odreknu, odnosno da se od toga izliječe, jer nisu preživjeli ni socijalnu revoluciju, ni preporod kao Česi i mi¹⁷. Jer njihovo robovanje od 1772. do 1918. za njih je kao neka epoha proživljena u zatvoru, iza koje se nastavlja godina 1773., a ne 1919. (24. 2. 1935; 473).

Benešićevo mišljenje da je II. RP bila osuđena na propast dijele i neki povjesničari (na primjer Davis, 1991, 543). Navode se izvanjski (prije svega Njemačka i Rusija) i unutarnji razlozi, vojno-gospodarsko-politička slabost, ali se njegova naracija o povijesnoj zaostalosti, nesposobnosti donošenja zaključaka i odrađivanja povijesnih lekcija može smatrati inovativnom. Bolni pad II. RP bio je ustvari rezultat sljedeće diobe. Na vanjske sile Poljaci nisu baš imali utjecaja, ali su unutarnji konflikti u mnogočemu bili bliski onima u periodu prije podjela.

Židovi

Koliko se može zaključiti da je Benešić u poljsko-ukrajinskim odnosima na strani Ukrajinaca i demokratskih standarda, toliko mu se u ocjeni poljsko-židovskih događaja ti standardi ne čine obvezujući. Kroz sve godine njegova boravka u Varšavi problem predstavljaju antisemitski nemiri (7. 11. 1931., 336; 15. 11. 1931., 340; 11. 11. 1932., 407; 4. 12. 1932., 409), ali biva tako da Benešić o njima izvješćuje upućujući na krivce: „Židovi su na univerzi vrlo drski, jučer su porazbijali ploče, jedva se rektor spasio, a njegovu su ženu – navodno – izlupali po glavi“ (7. 11. 1931., 337). Tu informaciju ostavlja bez šireg nacionalno-ekonomskog konteksta, bez podataka otkada traje antisemitsko raspoloženje, da je to povezano s općom krizom i da se počelo govoriti o slanju Židova na Madagaskar. Za demonstracije okrivljuje Narodnu demokraciju, koja u vrijeme brzeškoga procesa „hoće da vladi načini tu nepriliku“, a tom izjavom na neki način opravdava kaznena djela samoga Piłsudskoga i njegovih pristalica. Benešić ne objašnjava hrvatskom čitatelju što je brzeški proces, a ni razloge protužidovskih demonstracija te donosi jako škrte podatke: „Novine pišu

¹⁷ Iznenađuje neprimjećivanje demokratskog aspekta poljskog romantizma.

o protužidovskim demonstracijama u Vilnu i da je ubijen jedan poljski student. Univerza je zatvorena“ (15. 11. 1931.; 340) – to je sve, bez ikakva komentara. Čini se da su u početku boravka (i dnevničkih zapisa) njegove simpatije na poljskoj strani, kasnije ocjene bivaju obrnute (4. 12. 1932.), ali Benešić ipak iznenađuje: zelenu vrpču, oznaku antižidovstva, neće staviti samo zato što Jugoslavenska biblioteka, stalno na rubu postojanja, ovisi o jednom Židovu iz Vinkovaca Leonu Halbmillionu¹⁸:

Večera kod Henryka Kułakowskog. Vrlo drago društvo. Bili su i mladi studenti kolege njegova sina Jędrusia, pravnika prve godine. On je bio zatvoren povodom antižidovskih demonstracija. Nosi zelenu vrpču, antisemitski znak. U Zagrebu čovjek lako može biti prijatelj Židova, teže antisemita, no ovdje je drukčije. Ja, kojega podupire Halbmillion, ne mogu nositi zelenu vrpču u zapučku, loše bi mi pristajala (29. 11. 1931; 344).

Taj fragment, izostavljen u prijevodu, predstavlja Benešića kao antižidovski raspoloženu osobu, koju interesi priječe da to javno izrazi. I zanimljiva (verificirana za vrijeme drugog svjetskog rata) primjedba kako su Hrvati (za razliku od Poljaka!) prijatelji Židova¹⁹. Nekoliko godina kasnije pronalazi rješenje „židovskog problema“ (izostavljeno u poljskom prijevodu):

... kako bi se moglo početi s rješavanjem židovskog problema u Poljskoj, valjalo bi zabraniti štampanje knjiga i novina u jidiš-žargonu hebrejskim ili bilo kojim slovima. Treba im oduzeti ovaj nakazni jezik koji je nakazni njemački sredovječni dijalekat. Ako Židov hoće da bude Židov neka nauči hebrejski ili neka govori njemački, ruski, poljski.... Onda bi svi Židovi u Poljskoj govorili njemački i bili njemačka manjina (15. 11. 1937.; 518).

Jidiš, poput ladino i drugih jezika kojima se služe Židovi, rezultat je njihove asimilacije, stvaranja jezika što bližeg jeziku nacije s kojom su žive. Benešić priziva herderovsko-romantičarske ideje o jeziku kao temelju nacije i nacionalne identifikacije. Pokušaj identifikacije Židova s etnosom na čijem se području naseljavaju, vidljiv u procesu kreiranja vlastitog jezika na temelju lokalnog jezika, na određeni način korespondira

¹⁸ U poljskom prijevodu izostavljen je podatak da je Halbmillion vinkovački Židov, kao i navedena bilješka od 29. 11. 1931. koja baca loše svjetlo na autora.

¹⁹ S druge pak strane bilježi i ovo (4. 12. 1932.; 409): nemiri na univerzama jer su se potukli u Lavovu student Poljak i pijani Židovi. „Poljak je ubijen. Da je ubijen Židov bilo bi sve u redu“.

s romantičarskim idejama, ali jidiš je imao i drugu, važniju identifikacijsku ulogu. Osim zblježavanja s lokalnim stanovništvom, bio je prije svega izraz židovskog identiteta, samoodređivanja jedne komunikacijske zajednice i čimbenik sukreiranja kulture Židova u srednjoj Europi. Benešić gleda na jidiš isključivo u njegovoj bliskosti s njemačkim, zaboravljajući o drugim inačicama jidiša, uključujući i poljsku²⁰.

Zaključak

Osam godina u Varšavi dokument je o svakodnevici neprosječnog čovjeka-institucije, a tako i o svakodnevnom životu u II. RP, slika male historije s velikim događajima u pozadini. Benešićeva kronika-dnevnik pridonosi rušenju jednostrane slike toga razdoblja, osuđivanog za vrijeme PRL-a, a danas uveličavanog i gledanog isključivo kroz prizmu uspjeha. Mada su u centru njegova djelovanja Jugoslavenska biblioteka, stvaranje gramatike, rad na rječniku, predavanja, izlaganja, aktivnost u različitim poljsko-jugoslavenskim udruženjima, praćenje dramskog i kazališnog repertoara, Benešić ne odustaje od bilježenja problema s kojima se borila tadašnja Poljska: od neprihvatljivih činjenica kao što su logori za političke protivnike i njihovo zlostavljanje, preko u najmanju ruku kontroverznih odnosa prema manjinama, do stalnih nemira, uhićenja, napada na ljude na ulici, štrajkova i siromaštva (kako navodi, dvije učiteljske plaće nisu bile u stanju osigurati dostojan život obitelji, a najbogatija obitelj kneza Radziwiłła, doduše, imala je dva automobila, ali je nedostajalo za benzin). Taj pregršt činjenica i događaja, ponekad spominjanih samo u pozadini, stvara sliku nedemokratske države u kojoj se krše ljudska prava i prava osigurana ustavom. U takvim nedemokratskim uvjetima predstavljena elita poljskog društva neprestano nešto slavi, sreće se na svečanim objedima, večerama, čajankama, plesovima, domjencima, predavanjima, obljetnicama itd. Sam promatrač i sudionik tadašnje poljske zbilje ponekad se čini previše ravnodušan prema događajima, ponekad suviše radikalno u ocjenama, a ponekad iznenađuje neočekivanim reakcijama. Pokazuje mozaik tradicija, mentaliteta, nacija, klasa, državu koja ponegdje

²⁰ Vidi *Dziedzictwo językowe Rzeczypospolitej*. <http://www.inne-jezyki.amu.edu.pl/Frontend/Language/Details/2/CulturalIdentities>. 16. 12. 2018.

zadržava relikte iz razdoblja prije podjela, ali prešućuje njezine nedvojbene uspjehe (industrijske, znanstvene, kulturne). U općoj surovoj ocjeni stanja Poljske demokracije i demokratizacije poljskog društva, poljsku umjetnost i poljsku scenu, za razliku od jugoslavenskih, predstavlja pak kao mjesto demokratskih sloboda.

Literatura

- Benešić, J. (1981). *Iza zastora. Osam godina u Varšavi*. „Rad JAZU“ knj. 390. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Benešić, J. (1985). *Osiem lat w Warszawie*. Przeł. D. Ćirlić-Straszyńska. Warszawa: Czytelnik.
- Blažina, D. (1999). *Julije Benešić i poljsko kazalište*. „Umjetnost riječi“ 1 (1999), 2, str. 101–112. <https://bib.irb.hr/datoteka/58177.Benesic1.DOC>. 15.07.2018.
- Davies, N. (1991). *Boże Igrzysko*. T. 2. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Foucault, M. (1995). *Historia seksualności*. Warszawa: Czytelnik.
- Foucault, M. (1998). *Trzeba bronić społeczeństwa. Wykłady w Collège de France 1976*. Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Gałęzowski, M. (2015). *II Rzeczpospolita. U: Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989*. <http://www.polska1918-89.pl/spoleczenstwo-ii-rzeczypospolitej,22.html>. 14.09.2018.
- Głowiński, M., Kostkiewiczowa, T., Okopień-Sławińska, A., Sławiński, J., (1989). *Słownik terminów literackich*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Jędruszcak, H. i T. (1970). *Ostatnie lata II Rzeczypospolitej 1935–1939*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Kirchner, H. (1985). *Posłowie*. U: J. Benešić. *Osiem lat w Warszawie*. Przeł. D. Ćirlić-Straszyńska. Warszawa: Czytelnik, str. 535–553.
- Małczak, L. (2018). *Kulturni, politički i institucionalni kontekst hrvatsko-poljskih književnih veza u međuratnom razdoblju, dakle o fenomenu djelatnosti Julija Benešića*. U: *Poljsko-hrvatske veze kroz stoljeća. Povijest, kultura, književnost*. Ur. M. Czerwiński, D. Agičić. Zagreb: Srednja Europa, str. 195–206.
- Miłosz, Cz. (1969). *The History of Polish Literature*. Nowy Jork: Macmillan.
- Miłosz, Cz. (1999). *Wyprawa w Dwudziestolecie*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Mironowicz, A. (2011). *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Paździerski, L. (1979). *Građa o polonisti Juliju Benešiću*. „Zbornik za slavistiku“ 16, Novi Sad: Matica srpska, str. 153–182.
- Rancière, J. (2008). *Nienawiść do demokracji*. Przeł. M. Kopriwnicki. Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa.

- Siekanowicz, P. (1991). *Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej 1934–1939*. Warszawa: Instytut Historyczny im. Romana Dmowskiego – Wydawnictwo.
- Śleszyński, W. (2003). *Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej 1934–1939*. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Živančević, M. (1982). *Krleža i Benešić: Benešičeva čičeronijada s Krležom i bavljenje velikog pisca u Poljskoj*. „Oko“ 19. kolovoza – 2 rujna, str. 14–15.
- Dziedzictwo językowe Rzeczypospolitej. <http://www.inne-jezyki.amu.edu.pl/Frontend/Language/Details/2/CulturalIdentities>. 16.12.2018.